

NOSTALGIA

Agnes Arnold-Forster este în prezent Chancellor's Fellow la Universitatea din Edinburgh. Absolventă de istorie a Universității din Oxford, a susținut un doctorat (la King's College London) pe tema cancerului în Anglia secolului XIX. Ulterior, a ținut cursuri la o serie de universități prestigioase precum University of Roehampton, Queen Mary, University of London, UCL, University of Bristol, McGill University și London School of Hygiene and Tropical Medicine. Sfera sa predilectă de cercetare este istoria medicinei moderne și contemporane, a sănătății și a emoțiilor. A publicat numeroase articole de specialitate, precum și volumele *The Cancer Problem: Malignancy in Nineteenth-Century Britain* (Oxford University Press, 2021) și *Cold, Hard Steel: The Myth of the Modern Surgeon* (Manchester University Press, 2023).

AGNES ARNOLD-FORSTER

NOSTALGIA

POVEȘTEA UNEI EMOȚII PERICULOASE

Traducere din engleză
de Mirela Mircea

HUMANITAS

Redactor: Filotheia Bogoiu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Bogdan Nicolau
DTP: Dragoș Dumitrescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Paper Print – Brăila

Agnes Arnold-Forster
Nostalgia. A History of a Dangerous Emotion
Copyright © Agnes Arnold-Forster 2024
All rights reserved.
First published 2024 by Picador an imprint of Pan Macmillan

© HUMANITAS, 2025, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Arnold-Forster, Agnes
Nostalgia: povestea unei emoții periculoase /
Agnes Arnold-Forster; trad. de Mirela Mircea. –
București: Humanitas, 2025
ISBN 978-973-50-8768-5
I. Mircea, Mirela (trad.)
159-9

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

Pentru Nye

CUPRINS

Introducere	
<i>Ca în vremurile bune?</i>	9
1. Lăptărese și mercenari	27
2. Când nostalgia ucide	46
3. Dorul de casă	74
4. Psihologia nostalgiei	99
5. Valul de nostalgie	124
6. Cum se fac bani dintr-o emoție	146
7. Reinventarea lumii	165
8. Nostalgii politice	192
9. Creierul nostalgic	217
10. Reabilitarea nostalgiei	238
<i>Mulțumiri</i>	251
<i>Note</i>	253

INTRODUCERE

Ca în vremurile bune?

Am fost un copil foarte nostalgic. Între basme și episoade din serialul TV *Horrible Histories*, am petrecut multe ore imaginându-mi cum călătoresc în timp către versiuni născocite sau romanțate ale secolului al XVII-lea, al XIX-lea sau ale începutului de secol XX. Devoram romanele lui Enid Blyton și mi-am implorat părinții să mă mute de la școala primară din Londra anilor 1990 la un pension din Cornwall-ul anilor 1950. Cum rugămințile nu mi-au fost ascultate, mă duceam zi de zi la școala mea de stat, care nu impunea nici o uniformă, în fustă plisată și bluză albă, disperată să mă întorc într-o lume în care nu trăisem niciodată. E aproape o minune că mi-am făcut prieteni cu atitudinea asta. La vârsta adultă, am tăiat legăturile emoționale cu istoria și mi-am construit o relație mult mai cinică cu trecutul. Am studiat istoria la facultate și am continuat apoi cu mai multe programe postuniversitare, devenind o cercetătoare rece, care respingea sentimentalismul. Am încetat să fiu nostalgică și în viața personală, bucurându-mă mai degrabă de prezent și orientându-mă spre viitor. Îmi place să mă consider progresistă și fac parte, cu siguranță, din tagma optimiștilor. Însă, în ciuda acestor tendințe politice și temperamentale, iată-mă scriind o carte în apărarea nostalgiei. Sau, cel puțin, o carte care tratează acest sentiment și fenomen cu respect și încearcă să facă dreptate complexității, forței și remarcabilei sale capacități de transformare.

Definiția de dicționar a nostalgiei e destul de clară: e vorba de o emoție, și anume de „dorința melancolică sau excesiv de sentimentală de întoarcere la o perioadă din trecut sau la o ipostază imposibil de recuperat (sau dorul de o astfel de perioadă sau ipostază)”⁴¹. Psihologii dau o interpretare similară termenului și, deși îi recunosc complexitatea, consideră nostalgia o categorie științifică stabilă. Astfel, este „o emoție complexă care implică orientarea spre trecut a cogniției și un afect mixt”⁴². Sau, într-o reformulare mai profană, un sentiment dulce-amar trezit de o amintire asupra căreia ne oprim. De obicei, nu e vorba de orice amintire, ci de una dragă, importantă pentru persoana cu pricina. Aducerea aminte poate înfrumuseța trecutul, îmbrăcându-l în nuanțe roz, dar poate trezi și tristețe sau suferință dacă ni se face dor de evenimentul trecut, dacă tânjim după el, dacă simțim dorința de a ne întoarce la el sau deplângem trecerea timpului. Bucuria amintirii este știrbită de senzația de pierdere, de regret sau durere.

Nostalgia înseamnă, așadar, mult mai mult decât simpla amintire a trecutului. La urma urmei, memoria e supusă greșelii, ba uneori chiar nu ne putem baza deloc pe ea. Nostalgia este o stare emoțională: suntem nostalgici după momente din trecut pe care le umplem de sens. Unele perioade ale istoriei personale sau colective capătă în timp mai multă însemnătate decât altele. Ni se întâmplă uneori să manipulăm în mod deliberat sau inconștient propriul trecut, să alăturăm amintiri din perioade și locuri diferite și să reconstruim informațiile astfel încât să corespundă mai bine valorilor, eticii sau identității noastre prezente. Nostalgia face parte dintr-o atare reconstrucție, umplând de emoție evenimentul rememorat și punându-l într-o lumină trandafirie sau dându-i un luciu auriu.

Deși există definiții generale, generice ale nostalgiei, aceasta poate lua forme foarte diverse. Putem fi nostalgici după ceva ce am trăit chiar noi: copilăria, adolescența, anii de facultate. Dar există – ca în cazul meu – și nostalgie după vremuri de dinainte de a ne fi născut sau de care nu avem cum să ne amintim, un dor

de o perioadă din trecutul depărtat. În funcție de cine dă definiția, de expertul pe care-l consultăm, nostalgia va fi considerată o emoție profund personală, un afect individual, sau o stare colectivă, o trăire declanșată de ritualuri și experiențe împărtășite, relatată în presă și cultivată sau exploatată de politicieni, de pildă. Versiunea colectivă a nostalgiei corespunde de multe ori unui sentiment autentic, dar la fel de des poate semnala o construcție abstractă. Atunci când citim un articol de presă care descrie poetic o perioadă trecută foarte diferită de cea prezentă, este posibil ca autorul să nu fie copleșit el însuși de nostalgie la momentul la care scrie. Poate că nu resimte deloc emoția, dar știe ce efect vor avea referirile nostalgice asupra publicului său.

Chiar dacă ne oprim deocamdată la nostalgia înțeleasă ca emoție trăită de un individ, lucrurile sunt mai complicate decât par la prima vedere, așa cum se întâmplă de fapt cu toate afectele umane. Majoritatea cercetătorilor actuali care studiază emoțiile le situează cu convingere în minte. Lucrările de pionierat în sfera psihologiei din secolele XIX și XX au sugerat că emoțiile sunt legate de un grup de structuri din centrul creierului numit sistemul limbic.³ În opinia multor psihologi și cercetători din domeniul neuroștiinței, emoțiile sunt înnăscute, dependente de substratul biologic și recunoscutibile de la o cultură sau comunitate la alta. Exact ca în filmul de animație *Întors pe dos* de la Disney/Pixar, suntem conduși cu toții de bucuria, frica, furia, tristețea și dezgustul din creierul nostru. Prezența acestor emoții „elementare” poate fi observată în mimică sau în anumite procese fiziologice, de exemplu atunci când simțim că ni se zbârlește părul sau că inima începe să bată mai repede.⁴

În ultimii cincizeci de ani, această concepție despre emoții a fost susținută, în principal, de psihologul Paul Ekman. În opinia sa, unele emoții par să fie universal recunoscute, indiferent de timp, loc sau context cultural. Deviind ușor de la modelul Pixar, Ekman a propus inițial șase emoții elementare: furie, dezgust, frică, bucurie, tristețe și surpriză. Într-o etapă ulterioară a carierei, a

sugerat că pot exista și alte emoții universale pe lângă cele șase. Alți psihologi au adăugat amuzamentul, uimirea, satisfacția, dorința, jena, durerea, empatia, plictiseala, deruta, interesul, mândria, rușinea, disprețul, ușurarea și triumful. Teoria emoțiilor elementare nu este însă interesată atât de mult de numărul exact de emoții universale sau de identificarea acestora, ci caută mai degrabă să stabilească dacă fenomenele afective sunt aceleași indiferent de istorie, cultură și specie, dacă sunt moștenite și corespund unei dezvoltări evoluționiste și dacă reprezintă reacții fizice la ceva ce ne afectează direct sau se întâmplă în jurul nostru.⁵ Acest model bazat pe creier al modului în care simțim și comunicăm, potrivit căruia emoțiile sunt strâns legate de neurotransmițători, este acceptat în prezent de cea mai mare parte a cercurilor din medicină, psihologie și alte științe. Nu este totuși lipsit de contestatari. Concepția despre ce sunt emoțiile și ce înseamnă ele s-a modificat foarte mult de-a lungul timpului, variind în funcție de cercetătorul care realizează analiza sau investigația.

Mulți istorici, de pildă, critică în general teoria emoțiilor elementare, în parte deoarece o consideră relativ reduționistă în abordarea subtilității și varietății afectelor.⁶ Într-o recentă și vastă istorie a emoțiilor umane, Richard Firth-Godbhere se declară neconvins de teoria lui Ekman: „Cele șase emoții elementare propuse de el [...] au fost definite pe baza unui set restrâns de chipuri de americani, iar modelul a fost suprapus ulterior ca un cadru peste expresiile observate în restul lumii“⁷. Firth-Godbhere consideră că teoria emoțiilor elementare distilează marea diversitate a comportamentelor umane, a stilurilor de exprimare și a sentimentelor într-o listă scurtă și restrictivă.

Dar nu numai istoricii se declară sceptici. Leonard Mlodinow, un autor care popularizează subiecte științifice, discută despre limitările ideilor generale ale lui Ekman în cartea sa *Emotional: The New Thinking About Feeling*. Contestând ideea mai veche că emoțiile ar fi „reacții la un set de stimuli arhetipali innăscute și ancorate fiziologic“, îl citează pe cercetătorul James A. Russell, care

susține că „diferitele limbi recunosc emoții diferite. Fiecare limbă conturează altfel domeniul emoțional”⁸. O serie de studii despre furie ilustrează acest aspect. În 1970, antropologa Jean L. Briggs a publicat un studiu etnografic despre o comunitate inuită. Potrivit descoperirilor sale, membrii populației utku nu doar respingeau ceea ce ea și compatrioții ei americani numeau „furie”, dar nici măcar nu foloseau vreun termen sau concept echivalent.⁹ Mai recent, psihologa Lisa Feldman Barrett a afirmat că furia nu reprezintă un instinct unitar și intern, ci mai degrabă „o constelație diversă de trăiri și comportamente”. Atât Lisa Feldman Barrett, cât și James A. Russell preferă o abordare teoretică a emoțiilor drept *constructe psihologice*¹⁰. Cu alte cuvinte, largă varietate a limbilor, culturilor și experiențelor personale modelează sentimentele „fundamentale” în multe forme diferite. „Variatățile furiei sunt infinite”, scrie Lisa Feldman Barrett¹¹. În cercurile psihologilor (și, într-o anumită măsură, ale istoricilor) se dezbate încă pe larg în ce măsură emoțiile sunt fenomene biologice sau culturale, iar știința nu a identificat până acum, după cum arată Mlodinow, „criterii cu adevărat obiective pe baza cărora să se stabilească cu certitudine dacă o persoană sau un animal se află într-o stare emoțională sau în alta”¹².

Dacă lăsăm însă deoparte dezbaterile academice pentru o clipă, vedem că limbajul curent folosit pentru a descrie emoțiile este în general imprecis și individualizat. Sentimentele sunt subiective: nu știm cum resimte altcineva furia și cât de mult seamănă trăirea sa cu propria noastră trăire a aceluiași afect. Putem distinge între exprimări ale sentimentelor care iau forme recunoscute la scară largă (un țipăt de groază, un șuvoi de lacrimi) și trăirea interioară și profund personală. Și expresia lingvistică a emoțiilor este foarte vastă. Oare emoția descrisă de serii de sinonime precum „furie”, „mânie”, „enervare”, „pandalii” e una și aceeași?¹³ Bogatul vocabular al emoțiilor ne dă de înțeles că varietatea afectelor umane este incomensurabilă.

La fel ca „furie“, cuvântul „nostalgie“ are multe sinonime. Este asociat cu aducerea aminte, dar și cu dorul (de casă), duioșia, melancolia, aleantul și regretul. În timp ce majoritatea vorbitorilor de engleză vor înțelege intuitiv sensul cuvântului *nostalgia*, cei care întâlnesc termenul în alte limbi sau culturi s-ar putea să nu-l înțeleagă cu aceeași ușurință. Există cuvinte înrudite cu „nostalgia“ în diverse limbi. *Sensucht* e un substantiv din germană care se traduce în general prin dor, jinduire, tânjire sau dorință arzătoare. Indică emoția trezită de elementele imperfecte și neterminate ale vieții, însoțită de aspirația către o alternativă ideală – un soi bizar de utopism inversat în timp. C.S. Lewis l-a numit „dor de vechime“ sau dorul de „propriul nostru tărâm îndepărtat“¹⁴. Tot în germană avem cuvântul *Ostalgie*, care desemnează nostalgia specifică după aspecte ale vieții din Republica Democrată Germană, fosta parte comunistă a țării (vezi capitolul 8, „Nostalgii politice“, pentru mai multe detalii despre *Ostalgie*). Termenul provine din alăturarea cuvintelor *Ost* (est) și *Nostalgie*. Cuvântul portughez *saudade* are un sens similar, desemnând o stare de melancolie, de dor față de un obiect sau o persoană mult iubită, resimțit mai puternic atunci când obiectul dorinței este ireal sau ființa iubită nu împărtășește sentimentul. Cuvântul galez *hiraeth* înseamnă dor, în special dor de casă sau dor de patrie, mai ales în contextul Țării Galilor sau al culturii galeze. Emoțiile sunt deci profund interconectate cu limba, iar între sinonime există întotdeauna diferențe de sens, chiar dacă subtile. E aproape imposibil să traducem literal astfel de termeni, mulți neavând echivalenți exacti în alte limbi, ceea ce înseamnă că nici emoțiile pe care le exprimă nu au pereche identică în alte culturi.¹⁵

În același mod, întrucât cuvântul englez *nostalgia* exprimă o realitate delimitată geografic și specifică din punct de vedere cultural, demersul de a construi o istorie a nostalgiei – cel puțin una care caută să meargă dincolo de culturile anglofone ale Marii Britanii și Americii de Nord – este dificil. Dar nu imposibil. Nu a fost suficient să urmăresc pur și simplu apariția cuvântului în texte

din diverse limbi, ci i-am studiat și nuanțele de sens și conotațiile, fiind foarte atentă la context și la specificul circumstanțelor. „Nostalgia“ poate însemna lucruri foarte diferite chiar și în țări unde se vorbește aceeași limbă, cum sunt Marea Britanie și Statele Unite, sensul fiind modelat de societățile respective, de dinamica politică și de normele culturale specifice.

Termenul „nostalgie“ surprinde totodată conținuturi istorice particulare, căci emoțiile și limbajul prin care se exprimă acestea nu variază doar de la un loc la altul, ci și în timp. La urma urmei, trecutul e un fel de țară străină. Poate că nostalgia ilustrează cel mai bine cât de maleabile sunt afectele și terminologia lor, dar și conținutul altor sentimente a evoluat. Eroinele din romanele lui Jane Austen, situate în perioada Regenței engleze, erau adesea „vexate“, dar oare câți dintre noi mai trăiesc emoția vexării în același fel în prezent? Pe de altă parte, apar emoții noi, cum ar fi FOMO, adică „teama de a nu rata ceva (important)“. Acronimul a intrat în dicționarele explicative engleze abia în 2014 și se referă la senzația de anxietate pe care o trăim atunci când aflăm de un eveniment palpitant sau interesant la care nu putem participa, deși ne-am dori, fiind folosit mai ales în contextul rețelelor sociale. Cu o sută cincizeci de ani în urmă, „depresie“ desemna o stare de spirit, nu o afecțiune psihică. La începutul secolului al V-lea, călugărul și teologul Ioan Casian a scris despre o emoție din lumea Greciei antice numită *acedia*. Spiritul „asaltat“ de ea este „îngrozit de locul unde se află, dezgustat de încăperea unde stă [...]. Nu poate sta liniștit în chilie și nu se poate concentra la citit“. Simte în același timp o „toropeală fizică“ și o „foame abisală“. Casian și alți scriitori creștini timpurii au numit *acedia* „demonul de la amiază“, desemnând prin acest cuvânt o trăire iscată de constrângerile spațiale și sociale ale solitudinii vieții monastice.¹⁶

Aparițiile și disparițiile diverselor emoții și ale cuvintelor prin care le descriem prezintă o problemă. Cum ar trebui să trateze istoricul descrierile nostalgiei (în sensul actual al termenului) de dinainte de momentul în care cuvântul a început să fie folosit în